

„...AMÍG LESZNEK NYELVRE ÉPÜLŐ NEMZETI KULTÚRÁK, ADDIG LESZNEK NEMZETI TÖRTÉNELMEK IS”

**Romsics Ignáccal Kovács Kiss Gyöngy beszélget
a Magyarország történetéről,
történetírásról, jelenről**

■ *Romsics Ignác (1951) a Szegedi Tanárképző Főiskola magyar-történelem, majd az ELTE történelem szakán tanult. 1974–77-ben a Bács-Kiskun Megyei Levéltár levéltárosa, 1977–1985-ben az MTA Történettudományi Intézetének munkatársa volt. 1978-ban egyetemi doktori, 1985-ben kandidátusi fokozatot szerzett. 1986–1991-ben a Magyarságtudományi Intézet igazgatóhelyetteseként dolgozott. 1991-től 1997-ig az ELTE docense, majd 2008-ig professzora, s közben négy és fél éven át az Indiana Egyetem (USA) vendégtanára volt. 1994-ban nagydoktori fokozatot szerzett, majd 1996-ban habilitált. 2001-ben az MTA levelező, 2010-ben rendes tagjává választották. 2008-tól az egeri Eszterházy Károly Egyetem professzora, s 2010-től az ottani Történettudományi Doktori Iskola vezetője. Számos szakmai szervezet munkájában vett, illetve vesz részt. 1999 és 2007 között a Magyar Történelmi Társulat főtítkára volt, 2009-től az Atlantic Research and Publication Kiadóvállalat könyvsorozatának főszerkesztője, s emellett a Korunk, a Rubicon (2016-ig) és a Századok szerkesztőbizottsági tagja. 2006-ban és 2015-ben a Jyväskyläi Egyetem (Finnország), 2009-ben a párizsi Sorbonne, 2010 óta minden évben a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem meghívott előadója volt. 1995-ben Ránki György Díjat, 1999-ben Deák Ferenc Díjat, 2000-ben Akadémiai Díjat, 2005-ben Széchenyi Díjat, 2010-ben Korunk Kulcsa díjat és Szilárd Leó professzori ösztöndíjat, 2014-ben Prima Díjat kapott.*

Főbb munkái

■ *A Duna–Tisza köze hatalmi-politikai viszonyai 1918–1919-ben (1982); Ellenforradalom és konszolidáció. A Horthy-rendszer első tíz éve (1982); Bethlen István (1991, 1999, 2005, angolul: 1995); Helyünk és sorsunk a Duna-medencében (1996, 2005); Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és 20. században (1998, 2004); Magyarország története a XX. században (1999, 2001, 2003, 2005, angolul: 1999); A trianoni békeszerződés (2001, 2005, 2007, angolul: 2002, németül: 2005, szlovákul: 2006); Volt egyszer egy rendszerváltás (2003, németül: 2006, angolul: 2007); Múltról a mána (2004); Az 1947-es párizsi békeszerződés (2006, szlovákul: 2008, németül: 2009); A 20. század képes története (2007); Történelem, történetírás, hagyomány (2008); A harmadik Magyar Köztársaság 1989–2009 (2010); Clio bűvöletében (2011); Magyar sorsfordulók (2012); Nemzet, állam, régió (2013); A múlt arcai. Történelem, emlékezet, politika (2015); A short history of Hungary (angolra ford. Matthew Caples) 2016.*

– Valójában életinterjút szerettem volna készíteni Veled, de az az érzésem, a magad vonatkozásában ódzkodsz az ego-történetektől, ha manapság mégoly divatosak is. Ezért beszéljünk inkább a munkáidról. Ebben az évben két kötettel is jelentkezel: az egyik a júniusban megjelent, a Horthy-korszakról írt könyved – amely a Helikon Kiadó által indított életmű-sorozatod első darabja –, a másik a rövidesen piacra kerülő Magyarország története. Egyesekben esetleg felmerül a némiképp barátságatlan kérdés: nem sok ez egy kicsit?

– A felületes szemlélő számára bizonyára sok. Különösen úgy, hogy az egyik több mint 400, a másik több mint 600 oldalas könyv. Ha azonban valaki nemcsak a címlapokat és terjedelmet nézi meg, hanem fel is lapozza őket, akkor látni fogja, hogy a két könyv egyike, A Horthy-korszak nem most készült, hanem az elmúlt több mint 30 évben. Vagyis ez egy válogatás a témával kapcsolatban 1982 és 2016 között megjelent írásaimból. Összesen nyolc szöveg, melyek egyike (Ellenforradalom és konszolidáció) kismonográfia méretű és annak idején külön kötetként jelent meg, a többi pedig hosszabb-rövidebb tanulmány a korszak miniszterelnökeiről, oktatási rendszeréről, antiszemitizmusáról, historiográfiájáról és végül teljesítményéről gazdasági, szociál- és oktatáspolitikai, kulturális, valamint kül- és belpolitikai téren egyaránt. A kötet egyébként – mint utaltál is rá – első darabja annak a Helikon Kiadónál megjelent sorozatnak, amely fontosabbnak gondolt régebbi munkáimat adja ki újra azokkal együtt, amelyeket ezután tervezek írni. A Magyarország története ezzel szemben új szöveg, melyet az elmúlt két-három évben vettem papírra.

– A 19. század végétől kezdve időről időre születtek magyar történeti összefoglalások. Gondolok itt akár a Szalay-féle országtörténetre, a Horváth Mihály többkötetesére, a Szilágyi Sándor főszerkesztésében megjelent tízkötetes magyar nemzet-történetre vagy akár a szintén többkötetes Hóman–Szekfű-féle monumentális történelmi áttekintésre.

A rendszerváltás óta szintén több magyar történeti szintézis látott napvilágot. Ezek között rövidebb és hosszabb, egy-, több- és sokkötetes, tudományos és népszerűsítő, szaktörténészek és amatőrök által jegyzett, sok- és néhány szerzős, képekkel és térképekkel ellátott vagy illusztrációk nélküli egyaránt akad. Ezek közül kettőt, az Akadémiai Kiadó felkérésére készült egykötetes és képek nélküli Magyarország történetét (2007), valamint a Kossuth Könyvkiadó által megálmodott 24 kötetes és páratlanul gazdagon illusztrált Magyarország történetét (2009–2010) Te szerkesztetted. Tavaly A short history of Hungary címmel jelent meg egy rövidebb szintézised. Miért érezted úgy, hogy mindezek után egy terjedelmesebb országtörténetet is írnod kell?

– A „short history” nagyon rövid, mindössze 5 íves szöveg, amely a sok szép képpel és térképpel kiegészítve is alig több mint 100 oldal. Célközönségét azok a Magyarországra érkező külföldi turisták, politikusok és üzletemberek alkotják, akik a bárók, éttermek és kiállítások mellett kicsit az ország múltjával is meg szeretnének ismerkedni. Magyarul meg sem jelent, és nem is fog, hiszen a művelt magyar olvasók számára semmiféle újdonságot nem nyújt. Utóbbiak érdeklődését jól részletesebb, másként szelektált és nüanszokat is tartalmazó szöveggel lehet felkelteni. Kétségtelen, hogy ilyen kötetek is vannak, s ahogy említetted, kettőt ezek közül én szerkesztettem. A szerkesztés azonban nem írás. Mint szerkesztő egyetlen szerzőtől sem várhatom el, hogy az adatok szelektálása és elbeszéléssé gyúrása közben az én szempontjaimat és stílusomat érvényesítse. Azt pedig, hogy konklúziói is azonosak legyenek az enyémmel, végképp nem. Úgyhogy a szintézis szerkesztése saját szempontomból inkább arra volt jó, hogy tudatosultak ben-

nem azok a dilemmák, amelyek a szaktörténéseket foglalkoztatják. Hasonló volt a hozzádéma annak a kutatásomnak is, amellyel a magyar történetírás történetét tekintettem át (*Clio bűvöletében*, 2011), és részben annak is, amelyben történelem, emlékezet és politika összefüggéseit boncolgattam 9 – időben a magyarok eredetétől Mohács és Bethlen Gábor emlékezetén át Trianon és Horthy Miklós megítélésének változásaiig terjedő – esettanulmányban (*A múlt arcai*, 2015). Egy idő után úgy voltam ezzel a munkával, a *Magyarország történetével*, mint Szekfű Gyula 1919–1920-ban a *Három nemzedékkal*, amelyet – mint az előszóban írta – „meg kellett” írnia. És sem bírtam kitérni a kihívás elől; kíváncsiságom és ambícióm legyőzték szakmai korlátaimból adódó félelmeimet.

– *A magyar történelmet mindig európai kontextusban vizsgálod, szem előtt tartod annak a kérdésnek a megválaszolását, hogy az elmúlt évezred során milyen mértékben váltunk európaiakká, illetve milyen mértékben maradtunk európaiak. Azonban mégiscsak országtörténetet írtál, lineáris, nemzeti térhez köthető történetet. Sokak szerint ennek a narratívának vége, a nemzeti látószöghöz igazodó tudományos tudás nem ad módot semmiféle „normális” szintézis létrehozására, mégpedig azért nem, mert nincs múltbeli, időbeli, sem térbeli – területi – folyamatosság az egykor volt alakulatok és a mostaniak között. A nemzeti narratíva – állíthatják a céhtársak közül többen – kirekesztő, és csupán azért születhetett meg, mert annak idején szerencsésen esett egybe a professzionista történészszakma létrejötte a nemzetek kialakulásával, a kulturális és politikai nacionalizmus egymásba fordulásával. Ekkor és így válhatott a nemzeti mester-elbeszélés a nemzeti identitás fő kovácsolójává, mára azonban ez a történelmi megközelítésmód nemcsak időszerről nézve, de kontraproduktívává is vált. Nemzeti történelem tehát vagy transznacionális történelem?*

– Nem hiszem, hogy az egyik kizárja a másikat. Szakmánk mindig sokszínű volt, s ma is az – itthon és az egész világban egyaránt. Vannak, akik lokális vagy mikrotörténetet művelnek, vannak, akik régiókat vizsgálnak, mások egész kontinensek történetét próbálják rekonstruálni, ismét mások különböző etnikai csoportok múltja iránt érdeklődnek, és akadnak szép számmal, akik országtörténeteket írnak. Ha csak az én házikönyvtáram polcaira nézek, számos, néhány éve készült ún. országtörténetet látok. Például a Cambridge-ben végzett s ma a Columbián tanító Simon Shama Nagy-Britannia történetét (*A History of Britain*, 2000–2002); Norman Davies oxfordi történész Lengyelország történetét, amely 2005-ben angolul (*God's Playground*) és 2006-ban magyarul is megjelent; a párizsi Traian Sandu Románia történetét (*Histoire de la Roumanie*, 2008) vagy pozsonyi kollégánk, Dušan Kováč *Szlovákia történetét*, amely szlovákul 2010-ben, magyarul 2011-ben látott napvilágot. S ha valaki bemegy Londonban a Waterstone-ba vagy Párizsban a Gibert Jeune-be, még további számos példát hozhat. És ez nem véletlen. Mindaddig, amíg lesznek nyelvre épülő nemzeti kultúrák, addig lesznek nemzeti történelmek is. Az emberek közül ugyanis sokan érdeklődnek nemzetük, illetve országuk múltja iránt. Ezt az igényt nemcsak ki lehet, hanem ki is kell elégíteni. Azt sem fogadom el, hogy ezek az országtörténetek *ab ovo* nacionalista beállítottságúak, sőt kirekesztők lennének. Lehetnek azok, de lehetnek másfajta, például realisták, sőt olyanok is, amelyek kifejezetten a nemzeti történelem mítoszainak dekonstruálására törekednek. Az ideológiai beállítottság nem műfaji és nem tematikai kérdés. Horváth Mihály országtörténete kétségkívül nacionalista beállítottságú, s másként, de a Hóman–Szekfű is. De vajon a Molnár Erik által szerkesztett kétkötetes *Magyarország története* (1964) és a Pach Zsigmond Pál által főszerkesztett „tíz kötetes” megjelent kötetei (1976–1989) is nacionalistának bélyegezhetők? Nyilvánvalóan nem, mint ahogy a Köpeczi Béla által főszerkesztett *Erdély történe-*

tére (1986) sem a magyar nacionalista beállítottság, inkább egyfajta transzilvanizmus a jellemző. Másfelől nacionalista szemléletet érvényesíthet olyan történész is, aki nem országtörténet, hanem mondjuk, életrajzot, művelődéstörténetet vagy bármi mást ír. Azzal viszont egyetértek, hogy összehasonlítás nélkül jóval nagyobb a nemzeti múlt dicsőítésének veszélye, mint komparatív megközelítés esetén. A neves belga történész, Henri Pirenne erre már 1931-ben felhívta a figyelmet, de hivatkozhatnánk March Blochra, az *Annales* egyik alapítójának 1928-as programadására (*Az európai társadalmak összehasonlító történelméről*) és a feudális társadalmakról írott nagy munkájára (*La société féodale*, 1939–1940) is. Persze a komparatiztika sem csodaszer, és Bloch ezt is tudta. „A tudományban – figyelemzetett programadó írásában – nincs talizmán.”

Hogyan lehet nemzeti történelmeket összehasonlítani? Tudom, hogy napjaink és a közelmúlt teljesítményeinek mérésére elég megbízható adatsorok állnak rendelkezésünkre a világ minden országára vonatkozólag. De milyen adatok alapján lehet Magyarország Európán belüli helyéről bármit is mondani a középkor vagy akár a kora újkor vonatkozásában? Pontosabban milyen szempontokat tartottál Te fontosnak?

– Kétségtelen, hogy a 19. század második felétől nagyon megszaporodnak az összehasonlításra alkalmas adatsorok. Az egy főre jutó nemzeti jövedelem mellett ilyen az ezer főre jutó különböző javak (lakások, gépkocsik, telefonok, háztartási eszközök stb.) száma, a mezőgazdasági terméseredmények, az állatlétszám, a vasútvonalak és az autópályák hossza, legújabbán pedig az ún. *Human Development Index* (HDI), a versenyképességi mutató és sok egyéb. A 19. század első feléből már ismerjük a gőzgépek országonkénti számát és teljesítményét. A korábbi korok esetében jóval kevesebb a lehetséges támpontunk, de azért szép számmal akadnak. Ilyen például a városok és a városi lakosok száma, amelyekből az urbanizáltság és a polgárosodás mértékére lehet következtetni. Vagy a különböző stílusban épített templomok megjelenése és méreteik Európa nyugati felében és nálunk. Például a robusztus és komor hangulatot árasztó romanikát felváltó könnyedebb és világosabb gótikus egyházi építészet 12. és 13. században épült észak-franciaországi remekei és a 14. században építeni kezdett kolozsvári (1316), kassai (1380) és brassói (1383) katedrálisok közötti méret- és díszítésbeli különbségek. Ugyancsak sokat mondó a kolostorokban, például Pannonhalmán és a normandiai Becben található könyvek száma a 11. század végén (80, illetve 164), a nyomdak elterjedése a 15. századtól, a sikeres és sikertelen egyetemalapítások száma stb. S ezek mellett az egzakt adatok mellett rendelkezünk narratív forrásokkal is, például külföldi utazók magyarországi benyomásaikról készített feljegyzéseivel. Ilyenek a 11. század végétől folyamatosan rendelkezésünkre állnak. Persze mindig számításba kell venni, hogy ki honnan jött, és ki kalauzolta Magyarországon. A Nyugatról érkező Freisingi Ottó például jóval fejletlenebbnek látta a 12. század közepi Magyar Királyságot, mint a néhány év különbséggel az országban időző, keletről érkezett Abu-Hámid al-Garnáti.

– És milyen konklúziókra jutottál mindezek alapján? Mikor kerültünk közelebb a kontinens mintaadó centrumához, és mikor távolodtunk el tőle?

Valószínű, hogy Európa fejlett centrumországaihoz a Magyar Királyság gazdasági és kulturális értelemben egyaránt Mátyás uralkodása idején, a 15. század második felében jutott legközelebb. Arról persze, hogy utol is értük volna Nyugat-Európát, szó sem volt. Azt a néhány száz éves késést, amellyel a magyarok megkezdték a mintának tekintett keresztény Európa tudatos követését, teljesen sem ekkor,

sem később nem sikerült behozni. Ezt nagyon jól mutatta például a városiasodás mértéke. 1500 körül a legnépesebb magyarországi város a királyi központnak számító Buda volt 12-15 ezer fővel, amelyet a Duna túloldalán fekvő Pest követett 9-10 ezer lakossal. A dél-erdélyi Brassó és a dél-magyarországi Szeged lakossága 6-7 ezer körül, az észak-magyarországi Kassáé, valamint az ugyancsak erdélyi Nagyszebené és Kolozsvaré 5 ezer fő körül, míg az észak-magyarországi bányavárosoké 3 és 4 ezer fő körül mozgott. A nyugat-európai és észak-itáliai nagyvárosok lakossága ugyanekkor 100 és 200 ezer fő között ingadozott, és Prágáé is elérte a 30 ezret. Kulturális szempontból nagyon sokat mondó, hogy középkori királyaink egyetlen egyetemalapítása sem bizonyult tartósnak. Az első olyan egyetem, amely alapítását követően folyamatosan működött, csak 1635-ben jött létre Nagyszombatban, miközben Prágában 1348-tól, Krakkóban 1364-től és Bécsben 1365-től működött folyamatosan universitas. A 150 éves török uralom alatt ezek a különbségek még markánsabbá váltak. Az eltéréseket pontosan tükrözték azok a 17. századi ábrázolások, amelyek Európát – a szó mitológiai eredetének megfelelően – királynőként ábrázolták. A királynő fejét általában az akkor virágkorát élő Ibériai-félszigettel, nyaktáját a feljövőben lévő Galliával, mellét a széttagolt Germániával, szívét Bohémiával, ágyékát Hungáriával és Poloniával azonosították, míg a hölgyek szoknyájának alsó részén többek között Litvánia, Erdély, Bulgária, Albánia és Moscovia vagy Rusia megnevezések voltak olvashatók. Az, hogy a kor térképészei az Európát szimbolizáló hölgy fejét valamelyik balti vagy balkáni állammal, netán Oroszországgal, szoknyájának alsó részét pedig Hispániával vagy Galliával azonosították volna, véletlenül sem fordult elő. S a rangsoron belüli helyünk érdemben a későbbiekben sem változott. Bár a török kiűzését követően – különösen Mária Terézia 1740 és 1780 közötti uralkodása idején – látványosan fejlődött az ország, az élbolyhoz ekkor sem sikerült felzárkóznunk. Jól mutatta ezt a gőzgépek száma, amelyekből 1841-ben Magyarországon még csak 11 működött összesen 120-130 lóerő teljesítménnyel. A birodalom osztrák–cseh felében viszont már 337 gép 7733 lóerő, Angliában pedig csak a textiliparban több mint 3000 gép 71 ezer lóerő összteljesítménnyel. Az 1867 utáni dinamikus fejlődés ellenére a 20. század elején ugyanez volt a helyzet. A különböző számítások egymást erősítve azt mutatják, hogy a Nagy Háború előtti években az egy főre jutó magyarországi nemzeti jövedelem az angliainak kevesebb mint 40, a franciaországinak, németországinak és norvégiainak mintegy 50 s az olaszországinak 80-85%-át tette ki. Magyarország tehát nemcsak az élen járó nyugat-európai országokhoz képest volt viszonylag fejletlen és szegény, hanem az észak-, közép- és részben dél-európai országok fejlettségi szintjét sem érte el. Jobb mutatókkal rendelkezett viszont Oroszországnál, valamint a Balkán és az Ibériai-félsziget egykor élen járó, erre az időre azonban alaposan lemaradt országainál. A két világháború között – a sokat átkozott Horthy-korszakban – őriztük ezt a helyünket, a szovjet táborban töltött fél évszázad alatt azonban szomszédainkkal együtt romlott a pozíciónk. Míg 1938-ban az egy főre jutó magyarországi GDP még elérte az USA-ban mért szint 43 és az európai fejlett országok szintjének 57%-át, 1989-ben már csak 31, illetve 39%-os eredményt tudtunk felmutatni. Ennél csak az az elszomorítóbb, hogy az 1989-90-es rendszerváltozás óta sem sikerült közelebb jutnunk az élbolyhoz, a régió belül pedig kifejezetten romlott a pozíciónk. Az Európai Unió 27 tagállama közül az egy főre jutó GDP szempontjából 2015-ben már csak Lengyelország, Lettország, Horvátország, Románia és Bulgária kullogott mögöttünk, Csehország és Szlovákia messze előttünk járt. Az IMF 2016-os adatai szerint pedig már Lettország is lehagyott, Lengyelország és Horvátország pedig csaknem beért bennünket. A több mint 100 szempont alapján összeállított versenyképességi mutató alapján 2001-ben még a világranglista 29. helyén álltunk. 2016-ban azonban már csak a 69.-en. Úgyhogy Széchenyi aforizmája (*Magyarország nem volt, hanem lesz*) helyett egyre többet gondolok Máraiéra: *Magyarország nem lesz, hanem volt.*

– Nem lehetne ebből a romló pozícióból valahogy kitérni? Több mint egy évtizeddel ezelőtt írtál egy akkor meglehetősen nagy visszhangot kiváltó esszét Finnország 20. századi felemelkedéséről (Suomi titkai). Annak a Finnországról, amelynek a mutatói a 19. század végén még nem voltak jobbak a magyarországiaknál, és ahol 1867–68-ban a lakosság 10%-a pusztító éhínség áldozata lett. Ugyanennek a Finnországnak az egy főre jutó nemzeti jövedelme napjainkban a világtárgyat közel háromszorosan, a magyarországit pedig két és félszeresen múlja felül, s az élen járó USA-ban mértnek több mint 70%-át éri el. Az általános versenyképesség szempontjából 2000 körül a 2., innovációs potenciája alapján pedig a 4. helyet foglalta el a ranglistán. Miért sikerülhetett nekik, és miért nem sikerült nekünk?

– Hát ez hosszú történet. Röviden azt mondhatjuk, hogy az élmezőnyhöz felzárkózott kis európai országok – Finnország mellett például Írország – sikereit három-négy általános tényezővel magyarázhatjuk. Ezek közül egyik legfontosabb a nyitottság, vagyis az intenzív külkereskedelem, amely pótolhatja a rentábilis és bővülő termeléshez kívánatos nagy belső piac hiányát. Szükséges a helyi adottságokból kiinduló szakosodás, s néhány ágazatban az élen járás. Ez viszont a kutatási és fejlesztési ráfordítások bőkezű, ám nagyon célirányos kezelését követeli meg. Harmadik tényezőként az üzleti élet tisztasága és a vállalkozásokat segítő-bátorító jogi-intézményi és humán környezet említhető. Utóbbiak közé nemcsak a megbízhatóság, a kiszámíthatóság és a versenyfeltételek azonossága, hanem az egész politikai intézményrendszer stabilitása és kiegyensúlyozott működése, valamint a társadalmat megosztó nagy szociális, nyelvi vagy egyéb különbségek hiánya, továbbá a munkaerő magas szintű felkészültsége és általános műveltsége is hozzátartozik. Vesd ezt össze a mai magyar helyzettel, és rögtön érteni fogod, hogy miért Márai és nem Széchenyi aforizmája jut újabban eszembe. Az oktatás személyi és anyagi feltételeinek a biztosítására a finn kormány 2000-ben a nemzeti jövedelem 7%-át, 2014-ben 7,2%-át fordította. Mi pedig az ezredforduló éveiben 5-6%-át, újabban pedig 4,5%-át. 2005-ben az egy főre jutó finnországi oktatási kiadások elérték a 2600 dollárt, az EU 27 országában átlagosan az 1600 dollárt, míg Magyarországon csak a 400 dollárt. Vásárlóerő-paritással korrigálva 2011–14-ben Finnországban 12 500 US dollárt fordítottak egy diákra, Magyarországon ennek alig felét. Mögöttünk ebből a szempontból akkor az EU két országa kullogott: Szlovákia és Románia. Azóta Szlovákia is megelőzött bennünket, és ha így maradnak a dolgok, akkor Románia is meg fog. A kutatási és fejlesztési ráfordítások tekintetében ugyanilyen elszomorító a helyzet. 2005-ben Finnországban erre fordították a GDP 3,5%-át, az EU 27 országában csaknem 2%-át, míg Magyarországon csak 0,9%-át. Addig, amíg ez és még jó néhány dolog – mindenképp az üzletkötések korrupciója – nem fog gyökeresen megváltozni, nem reménykedhetünk felzárkózási vágyaink teljesülésében.

– Hát ez nem biztató jövőkép... De revenons à nos moutons! Milyen rendezőelvet választottál a sokféle információ strukturálására? Mint vérbeli szellemtörténetek, Hóman Bálint és különösen Szekfű Gyula közel 100 évvel ezelőtt az egyes korokra jellemző nagy eszmeáramlatok köré igyekeztek csoportosítani mondanivalójukat. Mátyás és állama így egyaránt a „reneszánsz” jelzőt kapta, a 16–17. század rendezőelve a „vallási kérdés” lett, a 18. század első fele „barokk-rendi” korszaként jelent meg, míg a század második fele a „felvilágosodás” és a „nacionalizmus” eszméi révén értelmeződött. A 19. század második felének szövetség szervező elvére részben ugyancsak a nacionalizmus, illetve a romantika, majd a század második feléről írva a „liberalizmus” vált. Molnár Eriknél viszont a marxi formációelmélet egyes stációi – „pásztorársadalom” és „katonai demokrácia”, „feudalizmus”, „ren-

diség”, „abszolutizmus”, „kapitalizmus”, „népi demokrácia” „szocializmus” – váltak gyakori fejezetcímekké. Te melyik megoldást választottad?

– Egyiket sem. A kötet alapvető rendezőelvé – mindenki máshoz hasonlóan – az időrendet tettem, ezen belül azonban egy konvencionálisabb megoldás mellett döntöttem. Miután munkám gerince az állam, illetve az állami politika története, öt nagy fejezetre osztottam elbeszélésem. Az elsőben a korai magyar történelmet tekintetem át a honfoglalásig. A második az államalapítástól 1526-ig, a harmadik a török kiűzéséig, vagyis a 17. század legvégéig tart. A következő nagy fordulópont 1920 – gondolom mindenki számára világos, hogy miért. Más tematikai súlyponozás esetén nyilvánvalóan más tagolást alkalmaztam volna, az állam és az állami politika középpontba állításából azonban logikusan következett ez az öt nagy egység. Sokan ezt is elavultnak és idejétmúltnak gondolják, ám én nem osztom ezt a gyakran felbukkanó véleményt sem. Régebbi munkái alapján a posztmodern történetfilozófia egyik ikonjának tartott Frank Ankersmit legutóbbi könyvében (*Meaning, Truth and Reference in Historical Representation*, 2012) kifejtett okfejtését elfogadva úgy gondolom, hogy a politikatörténet nemcsak mellőzhetetlen, hanem az olyan szintézisek esetén, mint amilyent írtam, a legkézenfekvőbb, de mindenképpen az egyik lehetséges központi rendezőelv. Ha a politikatörténetnek évtizedekkel ezelőtt hadat üzenő Fernand Braudel klasszikus művéből (*La Méditerranée et le monde méditerranéen à Philippe II.*, 1949) – érvel Ankersmit – kivesszük a királyokkal és politikájukkal, a jogrendszerrel és a csatákkal kapcsolatos részeket, akkor a könyv egyszerűen értelmét vesztené, és az olvasó „áthatolhatatlan ködbe kerülne”. Ebből a döntésemből természetesen nem következett, hogy a múlt egyéb dimenzióit negligáltam volna. Éppen ellenkezőleg: minden korszak esetében ügyeltem arra, hogy a politikatörténet mellett a gazdasági és kulturális viszonyok alakulásáról, valamint az életmód változásairól is plasztikus képet adjak. Különösen törekedtem a lakásviszonyok, az öltözködés és az étkezési kultúra bemutatására. Ezekről szívesen írtam volna akár többet is, ám a terjedelmi korlátok miatt ezt csak valami más rovására tehettem volna. Módomban állt viszont a képeket úgy szelektálni, hogy a „nagy emberek” portréi és a sorsfordító események ábrázolásai mellett történelmünknek ezek a dimenziói is megjelenjenek vizuálisan.

– A 21. századra mennyire vált kanonizálttá tudásunk a magyar történelemről, illetve mennyire markánsak az interpretációs különbségek az egyes tematikák/személyiségek megítélésének vonatkozásában? A vitatott témák/események/személyek köré konstruált és esetenként még napjainkban is konstruálódó diskurzusokat milyen mértékben jelenít meg a kötetben?

– Senkivel nem vitatkozom. Ez nem az a műfaj. Előfordul azonban, például a magyar törzsek vándorlásával kapcsolatban, hogy két álláspontot is közlök: Fodor Istvánét és Róna-Tas Andrásét. Fodor régész, Róna-Tas nyelvész, de nem kérdés, hogy mindketten a téma kompetens kutatói és jó ismerői. Fodor – többekhez hasonlóan – az ugor együttélést az Ural keleti oldalára lokalizálja, és úgy gondolja, hogy az ősmagyarok innen költöztek át Kr. u. 500 körül a hegyvonulat nyugati oldalára, a Volga és a Káma folyók környékére. Róna-Tas András és követői viszont úgy képzelik, hogy az ugarság az Ural nyugati, európai oldalán húzódott dél felé, s a szibériai oldalra csak az obi-ugorok vándoroltak át. Van több más elmélet is, ám ezek vagy kidolgozatlanok, vagy az őstörténeti ezotéria fogalomkörébe tartoznak. Ezért ezekkel nem foglalkoztam. Régi historiográfiai hagyomány a 16–19. századi magyar történelem „kurucos” és „labancos”, Habsburg-ellenes és Habsburg-párti, protestáns és katolikus, „kismagyar” és „nagy magyar” interpretációs sémáinak egymásmellettisége. Ez a marxista történetírást is jellemezte, sőt nyomai még

ma is fellelhetők. Ennek a régi-régi vitakérdésnek az eldöntésére sem vállalkoztam, merthogy ezek nem eldönthetők. Kinek volt igaza? Szapolyainak vagy Ferdinándnak, Bocskainak vagy II. Rudolfnak, Bethlen Gábornak vagy II. Ferdinándnak, Rákóczinak vagy I. Józsefnek, Kossuthnak vagy I. Ferenc Józsefnek? A maga szempontjából mindegyiknek, a másikeből azonban egyiknek sem. A történésznek, véleményem szerint, felül kell emelkedni ezeken a kortársi ellentéteken, s igazságosztás helyett a politikusok motívumait, törekvéseik reális vagy irreális jellegét kell bemutatni. A 20. század esetében ugyanez a helyzet, csak az akkori szereplők megítélése ma még jóval érzékenyebb ügy, mint a több évszázaddal korábbiaké. A helyes történelmi magatartás nézetem szerint ennek ellenére ebben az esetben sem az ügyészi vagy védői attitűd, hanem a kiegyensúlyozottság, távolságtartás, a megértés és a megértetés. Ezt mindenkire kötelező normaként előírni természetesen nem lehet, ezt nem is akarom, de azt sem szeretem, ha egyes mindenképpen és mindenben okosabb újságírók számomra akarják előírni az ideologikus, sőt gyakran propagandaízű *histoire engagée* normatív és értéktelített szempontjainak alkalmazását. A történelemben felismerhető célok és a mögöttük álló értékek ugyanis bizonyos morális korlátok között – vallom Max Weberrel és másokkal együtt – elvileg egyformán jogosultak, tudományosan egyik mellett sem lehet érvelni. A történész csak arra vállalkozhat, hogy megvilágítja ezen értékeket és célokat, majd összehasonlítja őket, és mérlegeli a megvalósításukhoz szükséges eszközök alkalmasságát. Abban azonban, hogy melyik érték a jó és követendő, nem érdemes állást foglalnia. Ez ugyanis hit kérdése, s mint ilyen az ideológiák és a politika világához tartozik. Teljesen értékmentes történetírás persze nem létezik. Bármennyire törekszünk az objektivitásra, mindig kiderül a szerzőről politikai kötődése. Ha másból nem, akkor retorikai megoldásaiból. Ennek ellenére alapvetőnek tartom a professzionális történetírás visszafogott, empatikus és mindig kételkedő attitűdjének megkülönböztetését az ideológusok és emlékezetpolitikusok magabiztos, kirekesztő és durván indoktrinációs beállítottságától.

– *A magyar kulturális emlékezetnek – ma is – igen nagyfokú a variabilitása. Ennek az emlékezetformának – vagy ha úgy tetszik, a történelmi tudatnak – egyik legfontosabb alakítója a történetírás. A történészek sokáig azt gondolták, hogy képesek a múlt pontos rekonstrukciójára. Napjainkra azonban ez a hit alaposan megrendült. A posztmodern teoretikusok szerint – leegyszerűsítve – a történészek történelme alig vagy egyáltalán nem különbözik az egyes művészeti vízióktól. Így aligha tetszeleghetnek a kulturális emlékezet releváns alakítóinak szerepében. Az internet egyre szélesebb körű elterjedése ugyanakkor nemcsak az ellenőrzött ismeretekhez, de a legkülönbözőbb dilettáns nézetekhez, sőt olykor a legelképesztőbb teóriákhoz való hozzáférés lehetőségét is kitágította. A 21. században van-e a történetírás etikai normáit és módszertani elveit betartó történésznek egyáltalán lehetősége vagy ami még fontosabb, szakmai felelőssége a kulturális emlékezet alakításában?*

– Felelőssége biztos, hogy van, és szerintem lehetősége is. A jegyzetekkel agyonzsúfolt és/vagy elvont szakmunkákat természetesen kevesen olvassák, és évekbe, ha nem évtizedekbe telik, amíg ezek új meglátásai leszivárognak a tankönyvekbe. Módunkban áll azonban a *public history* különböző fórumain is megszólalni. Jelenleg két ilyen történelmi ismeretterjesztő folyóiratunk van: a *Rubicon* és a *BBC History*. Mindkettő 10 és 20 ezer közötti példányban fogy el. Ezekben a legkényesebb és legvitatottabb témák is folyamatosan terítékre kerülnek, és hatásuk jóval nagyobb a néhány száz példányban megjelenő szakkönyvekénél. Egyes könyvkiadók is fontosnak tartják a történelmi ismeretterjesztést. Közel tíz éve, hogy megjelent a Kossuth Könyvkiadó 24 kötetes *Magyarország története*, amelyet más vonatkozásban már szóba hoztál. A sorozat legsikeresebb darabjai-

nak az eladott példányszáma meghaladta az 50 ezret, és a legsikertelenebbé is a 10 ezret. Ehhez kapcsolódva jövőre ismét egy sokkötetes, gazdagon illusztrált életrajzi sorozattal (*A magyar történelem nagy alakjai*) fog jelentkezni a kiadó. Azután itt vannak a tévécsatornák, melyeknek már nem is tudjuk a számát. Néha azokon is lehet színvonalas történelmi ismeretterjesztő műsorokat látni. Igaz, néhány évvel korábban többet, mint manapság. Napjainkban inkább a propagandaízű és indoktrinációs műsoroknak van keletje, amelyekben a professzionális történészek nem szívesen szólalnak meg. Igaz, nem is nagyon hívják őket, mert esetleg nem azt mondanák, amit a csatorna politikai érdekeket kiszolgáló vezetői hallani akarnának. Bízom benne, hogy ennek előbb vagy utóbb vége lesz, és a jó értelemben vett történelmi ismeretterjesztés ismét teret nyerhet. Ez annál inkább szükséges lenne, mert az interneten valóban sok zagyvaság jelenik meg, és úgy tűnik, hogy a fiatalok számára ez ma már a legfontosabb információs forrás.

– *Utolsó kérdés: milyen munkákat foglal magába az idén indított életmű-sorozatod, és milyen új munkákkal tervezel jelentkezni a jövőben?*

A Helikon Kiadóval 6 évre írtam alá szerződést összesen 11 könyv kiadásáról. Ezek közül 8 régi munka, 3 új. A régiek között lényegében minden fontos, monografikus jellegű kötetem megtalálható. Így például Bethlen-biográfiám, a *Magyarország története a XX. században*, a *trianoni békeszerződés*, az *1947-es békeszerződés* stb. Jövőre – tekintettel az évfordulóra – az 1918–19-es forradalmakkal foglalkozó első, még 1979-ben írt és 1982-ben kiadott könyvem, valamint azóta megjelent kapcsolódó tanulmányaim jelennek meg összegyűjtve. A három új kötet egyike ugyancsak jövőre fog a könyvesboltokba kerülni. Ennek ideiglenes címe: *Erdély elvesztése 1918–1920*. Jelenleg ezen dolgozom. A másik kettőről még nem szívesen beszélnék. Ezek egyelőre a tervezés állapotában vannak; pontos témájuk folyamatosan formálódik és alakulgat a fejemben. És persze az említett sorozaton kívül is vannak terveim. Az elmúlt években a kolozsvári egyetemen két magyar doktorandusz munkáját irányítottam, Egerben pedig három erdélyi doktorandussal dolgozom együtt, akikhez szeptemberben egy negyedik és egy ötödik is csatlakozott. Valamennyien Erdély 19–20. századi történetével foglalkoznak, és ezért arra gondoltunk, hogy jelentkezzünk egy közös tematikus kötetrel. Már a kiadónk is megvan; úgy hívják: *Korunk – Komp-Press*.

Köszönöm a beszélgetést.